

HAŞİM BEY MECMUASI EDVAR BÖLÜMÜNÜN KAYNAKLARI*

Gökhan YALÇIN**

ÖZET

Haşim Bey Mecmuası 1852 ve 1864 tarihli olmak üzere iki kez basılmıştır. 1852 baskısında edvar bölümü yoktur. 1864 tarihli ikinci baskısı ise iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Haşim Bey'in de "Edvar" olarak tanımladığı müzik teorisi konularını içermekte, ikinci bölüm ise Güftelerin yer aldığı bölümdür.

Haşim Bey Mecmuası edvar bölümü üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Haşim Bey Mecmuasının kaynakları üzerine ise herhangi bir çalışma yoktur. Bazı çalışmalarda, Haşim Bey'in hangi eserlerden alıntı yaptığına değinilmişse de bu kaynaklarda detaylar verilmemiştir ve eksikler vardır. Haşim Bey Mecmuasının ilk basılı edvar olması ve edvar geleneğinin son örneklerinden biri olması nedeniyle hangi kaynaklardan yararlandığının belirlenmesinin, hangi eserlere ve hangi döneme ışık tuttuğunun ortaya konulması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Kaynak bilgisi verilmeyen yazılı ya da basılı kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalarda, "kaynak tespit" çalışmalarının yapılmasının çalışmanın güvenilirliği açısından önemli olduğu söylenebilir. Çeviri ya da çeviri kritiklerin yapıldığı çalışmalarda bu tür "kaynak tespit" çalışmalarına yeterince yer verilmediği görülür.

Bu çalışmada, Haşim Bey'in "Haşim Bey Mecmuası" ya da "Edvar" olarak bilinen eserinde, dolaylı ya da direk alıntı yaptığı kaynaklarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Haşim Bey'in işaret ettiği müelliflerin eserleri, ardından da yakın dönemlerde yazılı ya da basılı eserler incelenmiştir. Tespit edilen kaynak eserler, bu eserlerden yararlanılan bölümler ve dikkat çeken özellikleri ile karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Haşim Bey mecmuasında, yararlanılan kaynaklardan direk ve dolaylı alıntılar yapıldığı, bu kaynakların, adı belirtilen ve belirtilmeyen kaynaklar olarak iki şekilde sınıflandığı görülmüştür. Adı belirtilen ve adı belirtilmeyen kaynaklar tablolar halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Haşim Bey Mecmuası, Edvar, Kantemiroğlu Edvarı, ed-Dürerü'l Müntehabat, Tedkik ü Tahkik, Kevseri Mecmuası

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü Müzik Bilimleri ABD, El-mek: gyalcin@hotmail.com

THE SOURCES OF EDVAR SECTION OF HASIM BEY MECMUASI

ABSTRACT

Hasim Bey Mecmuası was published twice as in 1852 and 1864. There is not an edvar section in issue of 1852. The issue in 1864 is composed of two section. The first section consist of topics in music theory which he defined as “Edvar”. Lyrics take part in second section.

Various studies are made about edvar section in Hasim Bey Mecmuası. There is not any study about the sources of Hasim Bey Mecmuası. In some studies even though it is adverted that which works he quotes from, the details of these sources were not given and there are some defects. Since Hasim Bey Mecmuası is the first printed edvar and one of the last sample of edvar tradition it is important to reveal what works and what period shed light on in terms of to determine which resources utilized is thought to be. In the studies are made on written or printed sources which are not consist resource information, doing "resource detection" works in terms of the reliability of the study can be said to be important. It is seen that this kind of "source detection" are not include adequately in translations or studies consist translation critics.

In this study, in Hasim Bey's work named Hasim Bey Mecmuası or known as “Edvar”, it is intended to identify the sources which he directly or indirectly quotes. For this purpose, primarily the works of authors which Haşim Bey refers and then the written or printed resources of the recent era are examined. The resource works which are detected, the sections which are utilized from these works and its salient features are exerted comparatively. In Hasim Bey Mecmuası, it is seen that citations are made directly and indirectly from the utilized sources are classified as its name are determined and not determined. The resources of which name determined and not determined are presented in tables.

Key Words: Hasim Bey Mecmuası, Edvar, Cantemir's Edvar, ed-Dürer'ül Müntehabat, Tedkik ü Tahkik, Kevseri Mecmuası

1. Giriş

Haşim Bey 1230 [1815] tarihinde İstanbul'da doğmuştur. II. Mahmud zamanında Enderun'a alınmış, Dellalzade ve Hamamizade Dede Efendiden musiki eğitimi almıştır. 24 yaşında tanınmış bir müzisyen olmuş, 34 yaşında Sultan Mecid'in musahibi ve serhanende sıfatıyla saray fasıl heyetini idare etmiştir. Sultan Aziz, Haşim Bey'i bu görevinden kısa bir süre aldıktan sonra müezzinbaşılığa getirmiştir (Öztuna, 2009:255). Türk müziğinin önemli isimleriyle çalışmış (Karataş, 2014:880) ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hacı Arif Bey, Bolahenk Nuri Bey, Hacı Faik Bey, Hanende Karantinacı İsmail Bey, Ekmekçi Bağdasar yetiştirdiği öğrenciler arasındadır. 1852 ve 1864 yıllarında “Haşim Bey Mecmuası” olarak bilinen eserini yayınlamıştır (Öztuna, 2009:255).

Haşim Bey Mecmuası, Türk müziği edvar geleneğinin son örneklerinden olmasının yanı sıra ilk basılı edvar olma özelliği de taşımaktadır. Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevi ile başladığı bilinen edvar geleneğinin son temsilcilerinden biridir diyebiliriz. Diğer bir taraftan Abdülkadir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Meragi ile başladığı bilinen “Şerh’ül Edvar [Kitabu’l Edvar’ın açıklaması]” adlı eserinde olduğu gibi “Şerh” geleneği, Kantemiroğlu Edvarından sonra isim verilmeden alıntı yapma geleneğine bıraktığı ve bu geleneğin son örneklerinden birinin de Haşim Bey Mecmuası olduğu söylenebilir¹. Fakat Haşim Bey Mecmuasının diğer kaynaklardan en önemli farkı tek bir yazma eser olmaması² ve yüzlerce örneğinin basılmış olmasıdır. Başka bir ifade ile Haşim Bey’in mecmuasında alıntı yaptığı el yazması eserler, tek bir nüsha olmaktan çıkarılmış, çoğaltılmış ve daha çok kişiye ulaştırılmıştır. Bu nedenle, Haşim Bey Mecmuasında yararlanılan kaynakların neler olduğunun belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

1.1. Problem Cümlesi

Bu çalışmanın problem cümlesi; Haşim Bey Mecmuasının Edvar Bölümünün Kaynakları nelerdir? Olarak belirlenmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Haşim Bey Mecmuasının kaynakları üzerine (isimlerini verdiği kaynaklar ve müelliflerinin haricinde) bazı çalışmalarda, Haşim Bey’in hangi eserlerden alıntı yaptığına değinilmiştir (Judetz, 1998:25; Tura, 2001:154; İhsanoğlu ve diğerleri, 2003:149; Judetz, 2007:85). Fakat bu kaynaklarda detaylar verilmemiştir ve eksikler vardır. Bu çalışmanın amacı da, Haşim Bey’in “Haşim Bey Mecmuası” ya da “Edvar” olarak bilinen eserinde, dolaylı ya da direkt alıntı yaptığı kaynaklarının tespit edilmesi ve gerekçeleri ile açıklanması olarak belirlenmiştir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın Haşim Bey Mecmuasında hangi kaynaklardan yararlandığı belirlenerek hangi eserlere ve hangi döneme ışık tuttuğunun ortaya konulması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Haşim Bey Mecmuası üzerinde çalışma yapacak araştırmacıların yararlanılan kaynakları bilmesi, karşılaştırma yaparak incelenmesini sağlayacağı ve bu şekilde doğru sonuçlara ulaşılacağı söylenebilir. Bu çalışma, aynı zamanda diğer yazılı ya da basılı eserlerin incelenmesinde de bir model olma özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Çeviri ya da çeviri kritiklerin yapıldığı çalışmalarda bu tür “kaynak tespit” çalışmalarına yeterince yer verilmediği görülür.

1.4. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bilindiği gibi, nitel araştırma yöntemi gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39).

Çalışmada ilk olarak Haşim Bey’in isim verdiği yazarların eserlerine ulaşılmıştır. Daha sonra ise özellikle onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl edvar kitaplarına ulaşılmış, incelenmiş ve alıntı yapılan bölümler tespit edilmiştir. Alıntı yapılan bölümler, Haşim Bey Mecmuası ile karşılaştırılmış ve sözcük ya da cümle eksikliklerinden yola çıkarak Haşim Bey’in asıl ele aldığı kaynaklar da belirlenmeye çalışılmıştır. Ele alınan kaynaklar, karşılaştırma yolu ile tablolar halinde sunulmuştur. Bulgular içerisinde sadece Haşim Bey’in değil, ayrıca incelenen diğer eserlerin de hangi kaynaklardan yararlandığı hakkında fikir verebilecek bulgulara ulaşılmıştır.

¹ Judetz’e göre (2007:86), Kantemiroğlu edvarını kendine mal eden yazarlar “yeni bir yapıya sokulan metin düzenlemelerinin “yayın yönetmenleri”, asıl yazarın yerini alan kimseler idiler.”

² Örneğin, “Kevseri Mecmuası”nın tek bir nüshası vardır ve birkaç makale dışında hiçbir bilgi yoktur.

1.5. Sınırlılıklar

Haşim Bey Mecmuası 1852 ve 1864 tarihli olmak üzere iki kez basılmıştır. 1852 baskısında edvar bölümü yoktur. 1864 tarihli ikinci baskısı ise iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Haşim Bey’inde “Edvar” olarak tanımladığı müzik teorisi konularını içermekte, ikinci bölüm ise güftelerin yer aldığı bölümdür. Bu çalışma, Haşim Bey mecmuasının ikinci baskısı ve bu baskının edvar bölümü ile sınırlandırılmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

Haşim Bey Mecmuasında Müzik Teorisi/Edvar Bölümü şu alt başlıkları içermektedir;

No	Başlık	Sayfa No
1	Mukaddime	2-3
2	Usulün tarifi ve usuller	4-14
	Yeni usuller	15-18
	Edvar ilmine dair risale	19-22
3	Makamların tarifi	23-44
	Eski edvar kitaplarında musiki	45-73
4	Tarif-i şedd [Şedd’in tarifi] ve perde-i nimlerin şedd tarikleri [yarım perdelerde şedd yolları]	74-76
5	Der tarif-i makamat gayri mütedavile [kullanılmayan makamların tarifleri]	77-85
6	Batı müzik teorisi ile ilgili bilgiler	86-87

Araştırmanın bu bölümünde bulgular, Haşim Bey Mecmuasının alt başlıkları sırası takip edilerek verilmiştir. Mecmuadan ve yararlanılan kaynaklardan karşılıklı olarak alınan bölümler tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

2.1. “Mukaddime” Bölümü

Sultan Abdülaziz Han’a övgüler ile başlayan mukaddime [önsöz] bölümünde Haşim Bey, Abdülbaki Nasır Dede’nin sınıflandırmasında olduğu gibi “*Müteahhirin/Sonrakiler*” (Tura, 2006:20) şeklinde bir ayırt edici sıfat kullanmaktadır;

“...alel-husus hükema-i müteahhirinin ihtira-kerdeleri olan edvar-ı makamat her ne kadar kabule şayan ise de berveci-i tafsil şerh ve beyan etmeyip kasr eylemiş olmalarıyla bu abd-i aciz-i bivaye mingayr-i liyakat vesa-i acizanem miktarı edvar-ı makamatı dahi berveci-i izah şerh ve beyan ile işbu mecmuaya mukaddime olarak sebt ve tahrir kılınmış olmakla...”

Tura’ya göre (Tura, 2006:20) “*Müteahhirin*”, Ladikli Mehmed Çelebi’yi ve ondan sonra gelen müellifler anlamına gelmektedir. Haşim Bey’in de özellikle Ladikli Mehmed Çelebi sonrası edvarları incelediği söylenebilir. Ayrıca, Haşim Bey “bu eserlerin her ne kadar makam bölümlerinin takdire şayan ise de kısa tutulmuş olduğunu ve geniş bir makam bölümü eklendiğini” belirtmektedir.

2.2. “Usulün Tarifi ve Usuller” Bölümü

Genellikle bütün edvar kitaplarında usul konusuna yer verilmektedir. Haşim Bey de hem 1852 ilk baskısında hem de 1864 ikinci baskısında usul konusuna yer vermiştir. İkinci baskısında Haşim Bey, “*Der Tarif-i Usulat/Usulün Tarifi*” bölümüne yer vermiştir. Bu bölümde alıntı yaptığı kaynağı belirtmese de alıntının, Judetz (1998:25) ve Tura’nın da (2001:154) belirttiği gibi,

Kantemiroğlu'na ait “*Kitabu İlmi Musiki ala vechi'l Hurufat* [Kantemiroğlu Edvarı]” adlı eserinden yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu bölümden sadece “*Usul'un Tarifi*” örnek olarak alınmış ve karşılaştırılmıştır;

Tablo 1. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Usul”

Haşim Bey Mecmuası	Kantemiroğlu Edvarı
“İlm-i musikide cümlesinden akdem ve ehem olan ilm-i usuldür. Zira usulsüz nağme mücerred musiki nağmesi değildir. Nitekim na-mevzun beyt ilmi şiirden olmadığı gibi. Usul, musikinin terazisi ve endazesidir. Öyle ki, usulün kuvveti sebebiyle mukaffat nağme ziyade ve noksan kabul etmez. Heyûlâ-yı usul: anasır-ı erba'a teşbih olunub dört alamet ile tarif olunmuştur. Mesela, “düm” “tek” “teke” “teke teke”. Alamet-i mezkûrların ikisi zati birer mızraba, birisi zati bir mızraba mutasarrıf olur. Ve birisi bir mızraba mutasarrıf olur. “Tek” bir mızrab sahibleridir. “teke” iki mızrab sahibidir. Arızı olan hareketleri vecihle, “düm” iki dört mızraba mutasarrıf olur. “Tek” iki, dört ve altı mızraba mutasarrıf, “teke” dört mızraba mutasarrıf olur. “Teke teke” sekiz mızraba mutasarrıf olur” (Haşim, 1864:3-4).	“İlm-i musikide cümlesinden lazım olan ilm-i usuldür; zira kavli-i ehl-i musikar üzre, usulsüz nağme, mücerred musiki nağmesi değildir. Nitekim na-mevzun beyt, ilm-i şiirden olmadığı ve tasnif-i şair-i na-kâmil olduğu, günden zahirdir. Tarif-i usul: usul, musikinin terazisi ve endazesidir. Öyle ki, kuvvet-i usul ile mukaffat nağme, lazım geldiğinden ne izdiyad ne noksan gele. Heyula-yı usul: anasır-ı erbaaya teşbih, dört alametten kıyam olur. düm; tek; te-ke; te-ke te-ke. Alamet-i mezkûrların ikisi zati birer mızraba, birisi zati bir mızraba mutasarrıf olur; ve birisi dahi bir mızraba mutasarrıf olur. [düm] ile tek bir mızrab sahibleridir. Teke iki mızrab sahibidir. Te-ke, te-ke dört mızrab sahibidir. Arızı olan hareketleri vech üzre, düm iki ve dört mızraba mutasarrıf olur. Tek iki ve dört ve altı mızraba mutasarrıf olur. Te-ke dört mızraba mutasarrıf olur. te-ke, te-ke sekiz mızraba mutasarrıf olur” (Tura, 2001:159).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, “Der Tarif-i Usulat/Usulün Tarifi” bölümünün tamamının, Kantemiroğlu Edvarından alındığı rahatlıkla söylenebilir. Fakat bazı önemli farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar ana kaynağın Kantemiroğlu edvarı olduğu fakat Haşim Bey’in alıntı yaptığı kaynağın başka bir eser olduğunu göstermektedir.

Kantemiroğlu edvarından bölümler içeren dört eser daha vardır: İlki, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan "T 1856" numaralı "*Edvar-ı İlmi Musiki*", ikincisi Milli Kütüphanede yer alan "Hk 131" numaralı "*Risale-i Musiki*" adlı eserdir. Üçüncü eser, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi "EH 2069" numaralı "*Mecmua-ı musiki*" ve son eser "Kevseri Mecmuası" olarak bilinen "*Kitab-ı Musikar*" adlı eserdir. Hk 131'de ve EH 2069'da "usul" bölümü yoktur. T 1856'de usul bölümü vardır ki bu nüshanın, Kevseri Mecmuasının bir kopyası olduğu bilinmektedir (Judetz, 1998:21). Haşim Bey Mecmuasında eksik olan "...ve tasnif-i şair-i na-kâmil olduğu, günden zahirdir..." cümlesi, her iki nüshada da eksiktir. Bu bölümde Haşim Bey'in hangi nüshayı ele aldığını söylemek güçtür. Fakat diğer alıntılar değerlendirilerek alıntının hangi nüshadan yapıldığı söylenebilir.

"Usul'un tarifi" bölümünden sonra usullerin daireler ile gösterilmesi bölümüne geçilmektedir. Usuller her ne kadar Kantemiroğlu edvarında da yer verilmiş olsa da Haşim Bey Mecmuasında yer verilen "Usul-i Cedid/Yeni Usul" adı ile iç içe yazılı usuller, Kantemiroğlu Edvarında yoktur. Tüm usul daireleri aynı sıra ile olmasa da "T 1856'da ve "Kevseri Mecmuası"nda mevcuttur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Tablo 2. Haşim Bey Mecmuası, T 1856 ve Kevseri Mecmuasında Darbeyn Usulü

Haşim Bey Mecmuası	T 1856	Kevseri Mecmuası
		
Usul-ü Darbeyn 30 aded darb	Usul-ü Darbeyn 30 aded darb	Usul-ü Darbeyn 30 aded darb

Tablo 2'de görüldüğü gibi daireler ve vuruşların aynı olduğu söylenebilir. Fakat Haşim Bey'in hangi nüshadan yararlandığını söylemek güçtür.

2.3. “Edvar İlmîne Dair Risale” Bölümü

Haşim Bey, makamların tarifine kadar bu bölümün büyük bir kısmını Mehmed Hafid Efendi'nin “*Ed-dürerü'l Müntehabattü'l Mensure fî Islahil Galatatil Meşhure*” adlı kitabından alıntı yaptığı görülür. 1221/1806 tarihinde basılmış bu Galatat'da Hafid Efendi, “*Musiki*” başlığı adı altında geniş bir bölüm ayırmıştır³. Genellikle “*Hızır Ağa Edvarı*”ndan yararlandığı bilinen (Uslu, 2001:23-25) bu bölüm 15 sayfadır (438-453).

Haşim Bey'in makamların tariflerine kadar olan bu bölümde (2 sayfa), Ed-Dürerrü'l Müntehabat'dan alıntı yaptığı görülür. Bu bölüm, Ed-Dürer'de 1 sayfaya karşılık gelmektedir. Aşağıdaki tabloda her iki kaynağın giriş cümleleri örnek olarak verilmiş ve karşılaştırılmıştır;

Tablo 3. Haşim Bey Mecmuası ve ed-Dürerü'l-Müntehabat da “Musiki Tarifi”

Haşim Bey Mecmuası	ed Dürerü'l-müntehabat
“Fenn-i musiki ulûm-ı riyâziyeden olup, makam ve ağaze ve şube ve terkip ne surette icra olundukta istilzaz kesb olunacağını beyan eden ilmi marufun ismi. Fi'l-asıl alet-i kadime-i marufe-i musikara nisbet ile musikar tesmiye olunub musikardan kesret isti'maline binaen “elif” ile “ra”nın hazfile musiki, sâniyen hazf-ı ya-i ula ile musiki denmiştir...” (Haşim, 1864:19).	“Musiki ulum-ı riyaziyeden kütüb-i edvarda tahrir ve tafsil olunduğu üzere makam ve ağaze ve şu'be ve terki b ne surette icra olundukta istilzaz ve ne surette eda olundukta müteneffir olduğunu beyan eden ilm-i marufun ismi. Fi'l-asıl alet-i kadime-i ma'rufe-i musikara nisbet ile musikari tesmiye olunub kesret-i istimalden evvelen elif ve ra hazfı ile musiki ve saniyen hazf-ı ya-i ula ile musiki denmiştir...” (Uslu, 2001:23).

Tablo 3'de görüldüğü gibi, bazı sözcükler değiştirilmiş olsa da alıntı yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Haşim Bey, bazı alıntılarını yaparken düzeltmeler de yaptığı görülür;

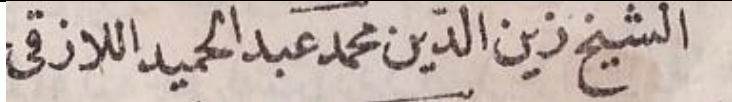
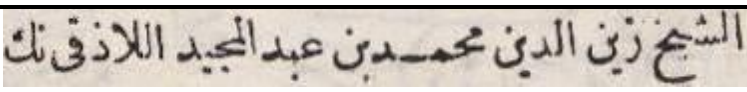
³ Mehmed Hafid, mûsikiyi bir ilim kategorisine koyarak onu “Ulûm-ı Riyâziyye”den saymış ve mûsikîde yer alan on iki makamın on iki burca; yedi âgâzenin yedi gezegene; dört şubenin ‘anâsır-ı erba’aya; yirmi dört elhânın da gece ve gündüzün yirmi dört saatine tekâbül ettiğini ifade etmiştir (Çalka, 2008:181).

Tablo 4. Haşim Bey Mecmuası ve ed-Dürerü'l-Müntehabat'da "Fethiyye"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>ed Dürerü'l-müntehabat</u>
"...Eş-Şeyh Zeynüddin Mehmed Abdülhamid el-Ladiki hazretlerinin "Fethiyye" nam telifinde Hazret-i Süleyman ala nebiyyina ve aleyhis-salam telamizesinden hekim Fisagores'in alet-tevali evç-i şeb alem-i menamda..." (Haşim, 1864:20).	"Eş-Şeyh Zeynüddin Mehmed b. Abdülmecid el-Ladiki'nin "Fethiyye" nam-ı müellifinde hazreti Süleyman ala nebiyyina e aleyhis-salam telamizesinden hekim Fisagores'in alet-tevali üç şeb alem-i menamda..." (Hafid, 1806:439).

Haşim Bey, Mehmed Hafid Efendi'nin Ladikli'nin "Fethiyye" adlı eserinden alıntısını aktarıken, Ladikli'nin babasının adındaki yanlış düzelterek aktarmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Haşim Bey Mecmuası ve ed-Dürerü'l-Müntehabat'da "Ladikli"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	
	Eş-Şeyh Zeynüddin Mehmed Abdülhamid el-Ladiki
<u>Ed-Dürerü'l-müntehabat</u>	
	Eş-Şeyh Zeynüddin Mehmed b. Abdülmecid el-Ladiki

2.4. "Makamların Tarifi" Bölümü

Haşim Bey, edvarının bu bölümünde 88 makamın tarifini vermiş ve bu makamları Batı müziği tonal dizileri ile karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmalar üzerinde ayrıca çalışma yapılmıştır (Yalçın, 2013:753-768). Batı müziği bilgilerine ilk olarak Haşim Bey mecmuasında karşılaşıldığı da bilinmektedir.

Makamların tarifleri konusunda ise Haşim Bey, mukaddime bölümünde edvar kitaplarını incelediğini ve makam bölümlerinin kısa tutulduğunu ve kitabında geniş bir makam bölümü yazdığını belirtmektedir. Anlaşılabileceği üzere, Haşim Bey bu bölümde edvar kitaplarından yararlanmadığını belirtmektedir. Fakat makamların tarifi bölümünde direk alıntı olmasa da "Nühüft makamı" tarifinde, Kantemiroğlu edvarından yararlandığı görülür;

Tablo 6. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında "Nühüft Makamı"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
"...edvar-ı kadimde "ibtida muhayyer perdesinden bed ederek neva'ya kadar inip bade ısfahan çeşnisiyle girip hicaz, kürdi ile düğâh karar ider" deyü tahrir etmişler ise de Recep Çelebi ve Buhurcuzade eski hanendelerin kavli ; "neva'dan hareketle evç, muhayyer basarak düğah, rast, irak ile aşiran kalır" demişler. Ve Neyzen Ali Hacı ve Tanburi Mehmed Çelebi kavli ; "neva perdesinden	"...edvar-ı kadimde tiz düğahdan, yani muhayyer perdesinden hareket edip ısfahan yüzünden iner ve hicaz gibi düğâh karar eder. Receb ve Buhurci-zade hanendelerin kavli üzre, neva perdesinden hareket edip ve tamam perdeler ile varıp aşiran karar eder. Neyzen Ali Hacı ve Tanburi Mehmed Çelebi kavli üzre neva perdesinden hareket edip rehavi yüzünden rast perdesini bir hoş gösterir ve ondan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

hareket edip rehavi çeşniyle rast'a inip rast'tan ırak ile aşiran kalır" diye tahrir etmişler. **Kavl-i fikrim** bu tariki müstahsen görmüş isem de rehavi çeşniyle rast, ırak, aşiran, yegâh açıp tekrar perde perde rehavi yüzünden hüseyini perdesine kadar çıkıp bade aşirana kadar inip karar ider. Bu makam alafrangada **istimali yoktur...**" (Haşim, 1864:43)

tamam perdeler ile aşiran karar eder. Tanburi Koca Angeli ve Tanburi Çelebi'nin kavli üzre, neva perdesinden hareket edip buselik perdesiyle düğâh'a varır ve ondan tamam perdeler ile aşiran karar kılar. Bize cümlesinden sahih olmak üzere Ali Hoca'nın kavli görünür... zira rehavi hareketi ile aşiran karar eylemek sair terkiyatın sübhesinden çıkar..." (Tura, 2001:107).

2.5. "Eski Edvar Kitaplarında Musiki" Bölümü

Haşim Bey Mecmuasında, "Makamların tarifi" bölümünün ardından başlık verilmeden eski edvar kitaplarına göre musiki konuları ele alınmıştır. Haşim Bey bu bölümün girişinde de direk alıntı olmasa da Kantemiroğlu'ndan yararlandığı görülür. Bu bölüm, Haşim Bey Mecmuasında ve Kantemiroğlu Edvarında yaklaşık 8 sayfayı kaplamaktadır. Aşağıdaki tabloda giriş bölümünden örnek verilmiştir,

Tablo 7. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu Edvarında "Oniki Makam"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
" Hakim-i mezburun ihtira-ı olan makamat ki seyr-i edvar-ı kadim üzere bunlardır; rast, ırak, ısfahan, zirefkendiküçek, büzürg, zirgüle, rehavi, hüseyini, hicaz, buselik, neva, uşşak oniki burça nisbetle onikiye hasreyledi. Ve bu yedi ağaze ki heft ağaze tabir eylemişler bunlardır; geveşt, şehnaz, selmek, maye, nevrüz, gerdaniye, hisar, seba-i seyyareye nisbet edip ağaze tesmiye eylemişlerdir. Ve bu dört şubeyi dahi anasır-ı erbaaya nisbet edip; yegah, düğah, segah, çargah yani çar-ı aslı ki, çar-ı şubeye tesmiye eylemişler..." (Haşim, 1864:44).	" Şeyh-i musikardan tesmiye olunan on iki makamdır: rast, ırak, ısfahan, zir-efkend-i küçek, büzürg, zengüle, rehavi, hüseyini, hicaz, buselik, neva, uşşak. Şeyh-i merkurum aşk-ı ilm-i musikide ziyadesiyle mübtela olub ve on iki makamı bir biriyle mürekkeb edip seba-i seyyare teşbih edip şube namı ile tesmiye kılındı: geveşt, nevrüz, selmek, şehnaz, hisar, gerdaniye, maye. Bunlardan dört dahi peyda edip ve anasır-ı erbaaya teşbih edip şube namı ile tesmiye kıldı: yegah, düğah, segah, çargah..." (Tura, 2001:137).

Tablo 7'de görüldüğü gibi makam, ağaze ve şube'ler ile ilgili bilgiler karşılaştırıldığında alıntılar yapıldığı anlaşılmaktadır. Tura (2001:136) "Kantemiroğlu Edvarı"nda belirtilen "Şeyh-i Musikar"ın Safiyüddin Urmevi ya da Abdülkadir Meragi olabileceğini belirtirken, Haşim Bey ise "Hakim-i Mezbur" ile Pisagor'u kastettiği görülür. Başka bir deyişle Haşim Bey bu bölümünden alıntı yaparken "Şeyh-i Musikar"ın Pisagor olduğunu düşünmektedir.

Birkaç cümle ile açıkladığı "*Şedd Tariki/Şed Yolları*" ve "*Burçlar ve makamlar*" konularının ardından Haşim Bey, makamların insan üzerindeki tesirleri kısmında "*Saatname*" adlı eserden yararlandığını belirtir;

"...Ve leyl ve nehada vakt ve tesirleri dahi **sa'atname**'de beyan kılınmıştır. Mesela, Irak makamının tabiatı germ ü [cömertlik] huşk'tur [kurudur], siyah çerdeye tesir eder denmiş idi. Yalnız Irak makamı olmayıp, ırak'a tabi olan makam demektir. Ve kıs'alel bevaki" (Haşim, 1864:45-46).

"Musiki ilminin yüce ve hoş bir ilim" olduğu üzerine de ispat için alıntılar yapan Haşim Bey, Şerif Ebul'ül Ferec İsfahani'nin eseri olan "Kitab-ı Egani [Şarkılar Kitabı]" adlı eserinden alıntılar yaptığı görülür;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

“Şerif Ebu’l Ferec el Isfahani Kitab-ı Egani nam telifinde imam Malik bin Enes (radiyallahü anh) hazretleri bir gün muganniye işitti; “*sem’a men teganni şey’en ala gayri sevab*” yani bir yanlış makam teganni ettiğini işittikde: “*Fe ahraca re’sebu min küvetin ile’s sevab*” pencereden başlarını uzatıp ol hanendeye hatasını söyleyip, dürüstünü talim buyurdular. “*Feseelehu zalike şahsu liyüüdühü*” ol kimse dahi bir defa talim ile ahz mümkün olmadığından bir def’a talim buyurmalarını recamend oldukta; “*fegale hatta tegule ehaztehu*”. Ve an Malik bin Enes İmam buyurdular ki; “sana talim ederim, lakin benden ahz eylediğin söyleyip sair ilm gibi benden rivayet eylediğini isterim” diye ol kimseye lüzumu kadar tekrar ile talim ve tefhim buyurdular...” (Haşim, 1864:46-47).

Bu alıntının her ne kadar "Kitab-ı Egani"den yapıldığı belirtilse de "Kitab-ı Egani" ile ilgili Türkçe hiçbir kaynağa ulaşamamıştır. Fakat T 1856 ile Kevseri Mecmuası arasındaki önemli farklardan birisinin "Kitab-ı Egani" alıntısı olduğu ve bu bilgilerin Kevseri Mecmuasında bulunduğu belirlenmiştir. Bu alıntıdan hareketle, Haşim Bey’in Kevseri Mecmuasını incelediği ve alıntıları Kevseri mecmuasından yaptığı rahatlıkla söylenebilir.

Genellikle edvar kitaplarında musikinin yüce ilimlerden olduğunun ispatı için Safiyüddin Urmevi’den “Deve Hikâyesi” anlatılırken bu nokta da Haşim Bey “El Egani”de olduğu belirtilen “İmam Malik” ve “İmam-ı Azam”dan alıntılara yer vermiştir⁴, fakat “Deve Hikâyesi”ni ise “Musiki Hayvanlara Tesir Eder Mi” sorusuna yanıt olarak kullanmıştır;

“Sual varid olursa ki, hayvanata musiki tesir eder mi? Emir buyurun bir deve götürsünler ve kırk gün ol deveyi aç koyup bir mahalde haps etsinler, badehu devenin önüne su koyalım ve ağaze edelim, ol deve suyu terk edip ağazeyi dinlemeğe meşgul olursa malumunuz olur ki “bu ilm-i şerif bir ilimdir”, eğer asla iltifat etmeyip suya rağbet ederse bu ilmin vücudu yoktur dedikte, halife emr eyledi bir deve getirdiler ve kırk gün aç ve susuz bir mahalde hapsettiler. Yevm-i mezkur tamam olundukta ulema-ı Bağdad huzur-ı Halife’ye cem olup deveyi çıkarıp huzura getirdiler ve suyu gösterdiler. Hemen deve-i miskin zümamın koparıp bin canla su olan mahalle sürat ettikte şeyh-i mezkur ağazeye başladığı anda deve suyu terk edip teganniye dinlemeye meşgul oldu. Üç nöbet böyle icra edip, üçüncüde Şeyhin önüne gelip gözlerinden yaş revan ederek sudan fariğ oldu. Ol meclisde bulunan ulemanın cümlesi **teaccüb kenan** hayran oldular. Ve Şeyh Safiyüddin Abdülmümin hazretlerine ziyadesiyle tevkir ve ihtiram edip özür talep eylediler. Badehu halkı edip pek çok kimselere talim ederek üstad-ı kamil oldular” (Haşim, 1864:48-49).

Bilindiği gibi daha sonraki yıllarda müziğin hayvanlar üzerine etkisi ile ilgili olarak “İnsan ve Hayvanat üzerinde Musikinin Tesiri” adında çeviri (Colomb, 1891 çeviri: Mustafa Refik) ve “Musikinin İnsan ve Hayvanat Üzerine Tatbiki” adında telif (Muzaffer Hasan, 1892) iki eser de yayınlanmıştır.

Haşim Bey, “Yarım ve Tam Perdelerin Tarifleri”ne de yer vermiştir. Bu kısımda da Kantemiroğlu Edvarından yararlandığı görülür. Kantemiroğlu Edvarında “*Edvar-ı Musiki/Aded ü Tesmiye-i Makamat ala Kavli Hakir/Bab-ı Salis*” başlığı ile üçüncü kısımda yer verilmiştir. Haşim Bey Mecmuası ile Kantemiroğlu Edvarı karşılaştırıldığında birebir alıntı olduğu, yapılan karşılaştırmalar sonucunda, alıntıda bazı hatalar da olduğu görülür. Örneğin, “...tamam perdelerin **nim** perdelerde olan makamları...” cümlesinde “*nim*” yani yarım anlamına gelen terim yerine “*nerm*” olması yani “kalın ses bölgesi” olması gerektiği ortaya çıkar. Bu hatanın basımdan

⁴ Bu alıntılarının tamamı, Kevseri Mecmuasında mevcuttur (Kevseri Mecmuası, varak 34).

kaynaklandığı fakat "...mürekkebe makamlar altıdır..." alıntısında "Altı" değil "Beş" olması gerektiği, Kantemiroğlu edvarından anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda alıntıyı ve yanlışları gösteren bölüm örnek olarak alınmış ve karşılaştırılmıştır;

Tablo 8. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Perdelere Göre Makamlar”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
“...evvela; tamam perdelerin nim perdelerde olan makamları: Saniyen; sekizinci tiz perdelerin makamları, Salisen; nermden tize varınca nim perdelerin makamları, Rabian; tizden nerme varınca nim perdelerin makamları, Hamisen; mürekkep makamlar, Sadisen; mevcudül-ism, madumül-cism makamlar, Sabian; makam namiyle müstamel olan terkiyat. İmdi, nermden tamam perdelerin makamları yedi makam ki zikrolunanlardır: irak, rast, düğâh, segah, çargah, neva, hüseyini. Tizde tamam perdeler üçtür: Evç, gerdaniye, muhayyer, Nermden tize nim perdelerin makamları dörttür: Kürdi, saba, beyati, acem. Tizden nerme varınca nim perdelerin makamları beştir: Şehnaz, hisar, uzal, buselik, zirgüle. Mürekkep makamlar altıdır : Sünbüle, mahur, pençgâh, nikriz, nişabür...” (Haşim, 1864:49-50).	“...evvela tamam perdelerin nerm perdelerde olan makamları, saniyen sekizinci tiz perdelerin makamları, salisen nermden tize varınca nim perdelerin makamları, rabian tizden nerme varınca nerm perdelerin makamları, hamisen mürekkebe makamlar, sadisen mevcudü’l-ism ma’dümü’l-cism makamı, sabian makam namı ile müstamel olan terkiyat. İmdi tarif-i mezkûr üzre evvel aded ü isimlerini beyan badehu teşrihlerini ayan idelüm. Nermden tamam perdelerin makamları yedi makam ki zikr olunanlardır: irak, rast, düğah, segah, çargah, neva, hüseyini. Tizde tamam perdelerin üçdür: evc, gerdaniye, muhayyer. Nermden tize varınca nim perdelerin makamları dörttür: kürdi, saba, bayati, acem. Tizden nerme varınca nim perdelerin makamları beştir : Şehnaz, hisar, uzal, buselik, zengüle. Mürekkep makamlar beştir : Sünbüle, mahur, pençgâh, nikriz, nişabür ...” (Tura, 2001:45)

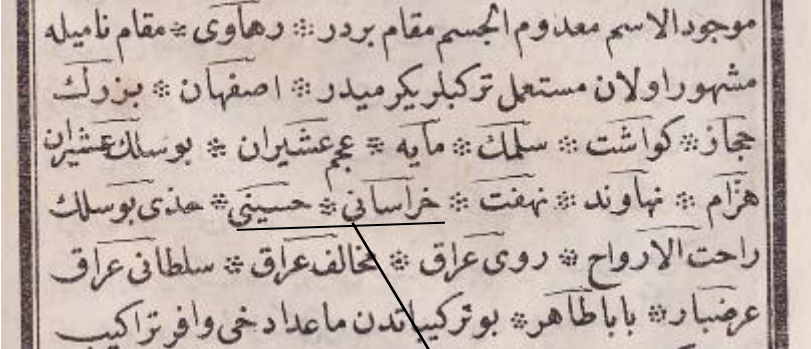
Bu hatanın basımdan değil alıntı yapılan kaynaktan olduğu, aynı hatanın Kevseri Mecmuası, T 1856’da ve Hk 131 ve EH 2069 nüshalarında da olduğu görülmüştür. Buradan hareketle bu kaynakların da birbirinden alıntı olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Terkipler”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
“Makam nam ile meşhur olan müstamel terkipler yirmidir: Isfahan, büzürk, hicaz, geveşt, selmek, maye, acem aşiran, buselik aşiran, hüzzam, nihavend, nühüft, horasani, hüseyini , huzi, buselik, rahatülervah, ruy-i irak, muhalif-i Irak, sultani irak, arazbar, baba Tahir...” (Haşim, 1864:50).	"Makam namı ile galat-ı meşhuriyye üzre müstamel olan terakib yirmidir: Isfahan, büzürg, hicaz, geveşt, selmek, maye, acem aşiranı, buselik aşiranı, hüzzam, nihavend, nühüft, horasani hüseyini , huzi, buselik, rahatülervah, ru-yi irak, muhalif-i Irak, sultani irak, arazbar, baba Tahir..."

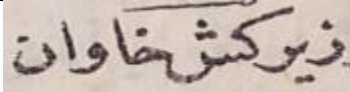
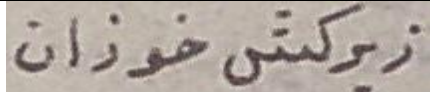
Diğer bir yanlış ise “Makam nam ile yanlışlıkla meşhur olan terkipler” konusundadır. Haşim Bey “makam adı ile meşhur olan terkipler” olarak almıştır. Aslında Kantemiroğlu “yanlışlıkla” olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca, Kantemiroğlu’nun belirttiği 20 terkipten (Kantemiroğlu 20 terkip olarak belirttiği halde 19 terkip adı vermiştir) “Horasani Hüseyini” terkiptini, Haşim Bey “*Horasani* Hüseyini*” olarak iki ayrı terkip gibi göstererek 20 sayısına yanlış olarak ulaşmıştır (Tablo 10).

Tablo 10. Haşim Bey Mecmuasında Terkipler

*nühüft*Horasani*Hüseyini*huzi-buselik*

“...ve ırak makamına tabi terkiplerden; *Sultan-i Irak* ve *Rahatülervah* ve **Zirkeşhavan** ve *Bestesfahan*. Bunların tarifleri icra olunub...” cümlesinde de bir hata olduğu görülmektedir. Kantemiroğlu Edvarında “Zirkeş-huzan” olarak yapılan yanlışlık, Kevseri Mecmuasında ve EH 2069'da da aynı şekilde alınmıştır. T 1856'da Zirkeş-huran ve Haşim Bey'de ise “Zirkeş-havan” şeklinde başka bir yanlış olarak alınmıştır. Zirkeş-haveran olmalıdır.

Tablo 11. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Zirkeşhaveran”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
	
Zirkeş-havan (Haşim, 1864:50)	Zirkeş-huzan (Tura, 2001:46)

Haşim Bey'in Nühüft ve Müberka makamlarının tarifinde de Kantemiroğlu Edvarından alıntı yaptığı görülür;

Tablo 12. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Müberka Makamı”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
“Teşrih-i makamı müberka: zamanımızda olan müberka; düğâhtan bed ile zirgüle perdesinden rast'ı aşır ırak perdesine, ondan aşır, yegâh nerm çargâha inip, ol yoldan dönüp düğâha karar eder. Diğer bir nev-i müberka dahi olup, segâh kalırsa da “Gülistan” kitabında güreş hikâyesinde olan üstad ile şakirdin muameleleri teemmül olunarak seyr ve hareketi terk olundu...” (Haşim, 1864:51-52).	“Teşrih-i Müberka: bu zamanede müstamel olan Müberka oldur ki, düğâh perdesinden hareket edip zengüle perdesinden rast perdesini aşır Irak perdesine varur. Andan aşır, yegâh ve nerm çargâh'a inip gene ol yoldan dönüp düğâh perdesinde karar virir...” (Tura, 2001:111)

Kantemiroğlu, Haşim Bey'in makam olarak açıkladığı Nühüft ve Müberka'yı “Kullanılan Terkiplerin Açıklanışı” başlığı altında ele almıştır. Haşim Bey, “Müberka Makamı” karşılaştırmasından hareketle, cümleler açısından EH 2069 nüshasından alıntı yaptığı söylenebilir. Müberka makamını alıntı yaptıktan sonra Haşim Bey, diğer bir “Nev-i Müberka” olduğundan ve “*Gülistan*” kitabındaki “Güreş” hikâyesini örnek göstererek “seyr ve hareketi”ne yer vermediğini belirtmektedir;

“...Diğer bir nev-i müberka dahi olup, seğah kalırsa da “**Gülüstan**” kitabında **güreş hikayesinde** olan üstad ile şakirdin muameleleri teemmül olunarak seyr ve hareketi terk olundu” (Haşim, 1864:51-52).

Yapılan araştırmalar sonucunda “Gülüstan” kitabının “Sadi Şirazi”ye ait olduğu belirlenmiştir. Haşim Bey “Segâh” kararlı “Müberka” terkibi ile ilgili bilgiyi bir anlamda kendisine saklamıştır. Haşim Bey’e göre ise nedeni, hikâye incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Hikâye ise şöyledir:

“Biri güreş sanatında öne çıkmıştı. Öyle ki üç yüz altmış mükemmel oyun biliyordu ve her gün başka bir tarzda güreş tutuyordu. Bu arada çömezlerden birinin güzelliğine içten içe meyli vardı. Üç yüz elli dokuz oyunu ona öğretti, ancak oyunun birini öğretmeyi sürekli erteleyip ağırdan aldı. Bu arada çocuk, kuvvet ve teknik bakımından ilerledi... zamanın birinde hükümdarın yanında dedi ki “ustamın bana üstünlüğü büyük olmasından ve üzerimdeki eğitici hakından kaynaklanır. Yoksa kuvvet bakımından ondan aşağı değilim ve teknik olarak onunla dengim.” Bu saygısızlık hükümdarın hoşuna gitmedi. Güreş tutmalarını emretti. Geniş bir yer hazırladılar. Devlet erkânı, saray ileri gelenleri ve ülkenin güreşçileri toplandılar. Oğlan, sarhoş bir fil gibi çıkageldi. Demirden bir dağ olsa yıkardı. Ustası, gencin kendisinden daha kuvvetli olduğunu anladı. Ona kendisinden gizlediği bir oyunla daldı. Oğlan onun üstesinden gelemedi ve tepe üstü düştü. Usta onu yerden alıp başının üzerine kaldırdı ve yere çarptı. İnsanlardan çılgılık yükseldi. Hükümdarın buyruğuyla ustaya mal ve hilat verdiler. Oğlanı da, ustanla iddialaşın ama başaramadın, diye paylayıp kınadılar. Genç şöyle dedi: “Padişahım o bana kuvvetiyle üstün gelemedi, benden esirgediği bir güreş inceliği kalmıştı, bugün beni o teknikle yendi.” Ustası dedi ki “böyle bir gün için saklıyordum.” Bilgeler şöyle demişlerdir: “dosta o kadar kuvvet kazandırma, çünkü düşman olursa sana galip gelir.” Duymadın mı yetiştirdiğinden cefa gören ne demiş: “*Ya zaten âlemde vefa yok, ya da bu zamanda kimse vefa göstermiyor. Benden ok atmayı öğrenip de sonunda beni hedef almayan yok*” (Şirazi, 1258:Aktaran: Kırılancık, 2013:48-49).

"Hüsn ü Ünsiyyet" konusu ile ilgili bölümde de ilk kaynak Kantemiroğlu Edvarıdır. Kantemiroğlu “Hiss-i Ünsiyyet ü Zıdd Arbedet-i Musiki” başlığı altında konuyu ele almıştır;

Tablo 13. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Uyumlu ve Uyumsuz Perdeler”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
“İş bu mahale gelince min gayri liyakat edvarları tettebbu ederek, nekîr ve kıtmir makamın seyr ve hareketleri ve teşrihleri beyan kılınmış ise de bundan sonra dahi makamın beyanlarında olan hüsn ve ünsiyyet ve bilakis zıddiyyet ne suretle cereyan eder ve neden neş’et eder, beyan edelim. Evvela; Hüsn ve ünsiyyet-i perdeha. hüsn ü ünsiyyet evvel: sekizinci olan perdelerde zuhur eder. Zira onların mabeyninde muvafakat vardır, öyle ki hemâheng olup birbirinden fark olmaz. Yegâh ile neva, aşiran ile hüseyini, irak ile evç, rast ile gerdaniye, düğâh ile muhayyer. Tizler dahi bunun aynıdır” (Haşim, 1864:52).	“Umum üzere hiss-i ünsiyyet-i makamat tarifidir: hiss-i ünsiyyet-i makamat oldur ki, perdeler, makamlar ve terkipler imtizac idüb mabeynlerinde zıdd ihtilafat göstermiyeler. Tarif-i mezkur üzere hiss-i ünsiyyet-i evvel sekizinci olan perdelerde zuhur eder. Zira onların mabeyninde muvafakat vardır; öyle ki hemaheng olub guya biri birinin sualine cevap verir. Yegâh ile neva, aşiran ile hüseyini, irak ile evç, rast ile gerdaniye, düğâh ile muhayyer, segâh ile tiz segâh, çargâh ile tiz çargâh, neva ile tiz neva, hüseyini ile tiz hüseyini” (Tura, 2001:113).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Tablo 13’de görüldüğü gibi Haşim Bey “Hüs n ü Ünsiyyet” başlığı altında Kantemiroğlu ise “Hiss-i Ünsiyyet” başlığı altında konuyu ele almıştır. “Hüs n ü Ünsiyyet” “Güzellik ve Alışma” anlamına gelirken (Devellioğlu, 2013:450-1315) “Hiss-i Ünsiyyet” ise “Hoşlanıp Uyuşma” (Tura, 2001:112) anlamına gelmektedir. Burada alıntının "EH 2069" ya da "Hk 131"den yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü her iki nüshada da "Hüs n ü Ünsiyyet" olarak verilmiştir. Tek fark "Hemaheng" terimidir ki "Hk 131'de "sabr-aheng" yazılıdır. Kevseri Mecmuası ve T 1856'da ise bu başlık ve "Hem-aheng" terimi, Kantemiroğlu Edvarında olduğu gibi verilmiştir. Haşim Bey’in bu alıntıdan hareketle, sadece "Kevseri Mecmuası"ndan yararlanmadığı, Topkapı ya da Ankara nüshalarından birinden de yararlandığı söylenebilir.

Bu bölümün ardından Haşim Bey, Kantemiroğlu’nun “Taksim-i külliyyat” başlığı altında ele aldığı bir taksim örneğini de aynen alıntı yapmıştır. Fakat bu taksim “Şeyh Abdülbaki Dede Efendi hazretlerinin” hüseyinde “Küll-i Külliyyat” adını verdiği (basım hatası olarak “Gül Gülyan” yazılıdır) bir taksimi olduğunu belirtmektedir. Bu alıntıda taksim’in yanlış isme atfedilmesinin nedenlerinden birisinin Haşim Bey’in Kantemiroğlu Edvarından alıntı yapmadığından kaynaklandığı söylenebilir. Haşim Bey’in yararlandığı kaynağın ise Abdülbaki Nasır Dede’nin “Tedkik ü Tahkik” adlı eserinden bilgiler içeren bir eser olduğu düşüncesinin şu noktada ihtiyati bir kayıt olduğu söylenebilir.

Tablo 14. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında “Taksim-i Külliyyat”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
“...Evvela düğâhtan hareket ve çargâh, neyaya çıkıp, hüseyin’de hüseyin makamını gösterir. Ondan yine hüseyin revîşi ile gerek tamam gerek tiz birer hareketten sonra gelir ve düğâh’ta karar verir. Düğâh’dan segâh ve çargâh’a çıkıp neva’da neva’yı beyan eder. Tiz perdelerde varıp sünbüle perdesiyle sünbüle makamına girer, sünbüle’den aşağıya inip acem makamını gösterir...” (Haşim, 1864:53-54).	“...Evvelen düğâh perdesinden hareket-i ağazeyi şürû edip çargâh, neva çıkıp hüseyin perdesinde hüseyin makamını gösterir. Andan gene hüseyin makamın revîşi ile gerek nerm , gerek tiz perdeler ile biraz hareket eyledikten sonra gelip düğâh’a bir karar verir. Düğâh perdesinden segah ve çargah çıkıp neva perdesinde neva makamını beyan eder. Andan tiz perdeler ile çıkıp muhayyer perdesinde muhayyer makamını gösterir. Muhayyer perdesinden dahi tiz perdelere varıp sünbüle perdesi ile sünbüle makamına girer. Sünbüle perdesinden aşağıya inip acem perdesi ile acem makamını gösterir...” (Tura, 2001:127-129).

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi direk alıntılarının yanı sıra bazı hatalar da dikkat çekmektedir. Haşim Bey’in “...gerek tamam gerek tiz” cümlesinde “tamam” sözcüğü yerine “Nerm” olması gerektiği karşılaştırmadan da anlaşılmaktadır. Diğer farklılıkların ise Haşim Bey’in alıntı yaptığı kaynağa yaklaştırması beklenebilir. Öncelikli olarak taksim’in isimlendirilmesinde farklılıklar vardır;

<u>ESER</u>	<u>BAŞLIK</u>
Kantemiroğlu Edvarı	Der makam-ı Hüseyin Taksim-i Nağme-i Külliyyat-ı Makamat
Haşim Bey Mecmuası	Hüseyinde Nağme-i Külli Külliyyat
T 1856	Der makam-ı Hüseyin Taksim-i Nağme-i Külliyyat-ı Makamat
EH 2069	Der makam-ı Hüseyin Nağme-i Külli Külliyyat
Hk 131	Der makam-ı Hüseyin Nağme-i Taksim-i Külli Külliyyat
Kevseri Mecmuası	Der makam Hüseyin Taksim-i Nağme-i Külliyyat-ı Makamat

Başlıklar, alıntının nereden yapıldığı hakkında fikir verse de taksim’in anlatımında kullanılan cümleler karşılaştırıldığında Haşim Bey’in Hk 131 ve EH 2069 ile benzerlik gösterdiği, fakat "EH 2069"da cümleler bakımından hemen hemen aynı olduğu görülür. Hatta, "...taksim

nağmesi ne usule ne de kaideye gelir..." cümlesi sadece Haşim Bey Mecmuasında ve Topkapı nüshası olan EH 2069'da vardır. Bu alıntı "EH 2069"un Haşim Bey'in yararlandığı kaynak olduğu fikrine daha çok yaklaşıtır.

"Taksim-i Külliyyat"ın ardından Haşim Bey "Çargâh", "Neva" ve "Hüseyni" makamlarının tariflerine yer vermektedir. Bu bölümde de ana kaynak "Kantemiroğlu Edvarı"dır. Aşağıdaki tabloda ise "Çargâh" makamı örnek olarak alınmış ve karşılaştırılmıştır;

Tablo 15. Haşim Bey Mecmuası ve Kantemiroğlu edvarında "Çargâh Makamı"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Kantemiroğlu Edvarı</u>
"Makam-ı çargâh: Bir ulu tamam perdelerin makamlarındandır. Kendi perdesini kutb-u daire edip gerek nermnden tize, gerek [tizden] nerme varsa çargâh perdesinde kendüyi beyan eder. Hükm-i çargâh: gerçi tamam perdelerin makamlarındandır. Sair makamların hükmü mücebince cümle perdeleri seyr eder. Lakin katı teng makamdır ve terkiattan gayet ile müzeyekası vardır. Ve tabiatı, ne kendi bir makamın karargâhına varır ve ne kendisi bir karargâha varmak irtikâb eder. Bu eelden bu makama gerek müstamel gerek gayri müstamel terakipten tabi olmuş yoktur..." (Haşim, 1864:57).	"Teşrih-i makam-ı çargâh: çargah makamı ulu ve tamam perdelerin makamlarındandır. Kendi perdesini kutb-ı daire inip gerek nermnden tize gerek tizden nerme varsa çargâh perdesinden kendüyi beyan eder. Hükm-i çargâh: makamı merkurum gerçi tamam perdelerin makamlarındandır ve sair makamların hükmü mücebince cümle perdeleri seyr edebilir ve lakin bizzat katı teng makamdır ve terkiattan gayet ile müzeyekası vardır, öyle ki bu makamın üzerinde katı az beste ve peşrev tasnif olmuştur..." (Tura, 2001:59).

Bu üç makamın tanımlanmasında yararlanılan alıntının ne "Hk 131" ne de "EH 2069" olmadığı görülmüştür. Cümleler bakımından Haşim Bey Mecmuasında makam tanımları, bu iki nüshadan çok farklıdır. Bu makamlara ilişkin alıntı, T 1856'dan ya da Kevseri Mecmuasından, diğer alıntılardan hareketle ise Kevseri Mecmuası olduğu söylenebilir.

"Teşrih-i makam-ı Hüseyni"den sonra Haşim Bey, Abdülbaki Nasır Dede'nin "Tedkik ü Tahkik" adlı eserinden alıntılar yapmaktadır. Bu eserin belirlenen üç nüshası vardır; Müellif nüshası, Topkapı EH 2069 nüshası ve Ankara Milli Kütüphane'de yer alan "A 8937" nüshası. Bu bölüm Haşim Bey Mecmuasında 3 sayfaya karşılık gelmektedir.

Tablo 16. Haşim Bey Mecmuası ve Tedkik-i Tahkik'de "Makam"

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Tedkik-ü Tahkik</u>
Malum-i erbab danişdir ki: gına ve telezzüz istima-i Elhan cem-i insanın tabiatında ala meratib-i istidadihim merkuzdur. Hatta ferah veya hüzn vaktinde bittabi ağazeye maildir. Ehl-i musiki değil ise de dehakkani dahi haddince ağaze eyler ve istimaından hazzı vardır. Meğer ol kimseler kim illet-i inkar ile dimağ-ı tabiatları muhtell olmuş ola (Neuzu billah an haza). Zira zevk ve istima-ı Elhan-ı dil ve cana sıhhat. Ve bazılarını şemim-i ruhaniyet. Ve bazılarını haber-i bargâh-ı izzet. Ve hikayat-ı leman-ı hüviyettir. Böyle olduğuna bir delil-i kavi; Hazreti Mevlana Kuddise Sirruh ül-Ali Efendimizin mesneviyi şeriflerinde olan iş bu	Malum-u erbab danişdir ki, gına ve telezzüz-i istima-ı elhan cem-i insanın tabiatında ala meratibi istidadihim merkuzdur. Hatta ferah veya hüzünden birinin uruzu sebebi ile bazı hinde insan ağazeye maildir. Eğer ehl-i musiki değil ise de, dihkani dahi haddince ağaze eyler ve istimaından hazzı vardır. Meğer ol kimseler kim illet-i inkar ile dimağ-ı tabiatları ihtilal-i araz kesb itmiş ola (neuzu billahi an haza ve estağfirullahil azim). Zira zevk-ı istima-ı elhan sıhhat-i dil ve candan ve bazılarını şemim-i ruhaniyet ve bazılarını haber-i bargâh-ı izzet ve hikayat-ı leman-ı hüviyettir. Beyt-i Şerif: "Mutriba esrar-ı mârâ bâz gû"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

beyt-i şerif kâfidir;

“Mitriba esrar-ı mârâ bâz gû

Kıssahâ-yı can-fezârâ bâz gû”

Kıssahâ-yı can-fezârâ bâz gû”

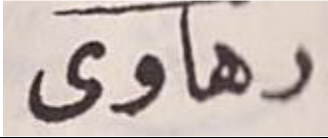
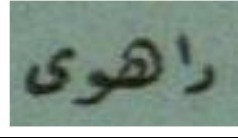
Haşim Bey, Abdülbaki Nasır Dede’nin “Tedkik ü Tahkik” adlı eserinde “ırlamak” ve ezgi dinlemenin insanın doğasında olduğu ve inkâr hastalığına tutulmuş insanların dışında herkesin zevk alacağına dair görüşlerini bildirdiği “mukaddime” bölümünden birebir alıntılar yapmaktadır. Ayrıca Haşim Bey, Abdülbaki Nasır Dede’nin “asıl unsurlarıyla işitildiğinde, kendine özgü bir bütünlük, kişilik gösteren ve başka parçalara bölünmesi mümkün olmayan ezgi” (Tura, 2006:35) şeklinde “makam” tanımını ve bu tanıma uyan makamların isimlerine yer verdiği “Bab-ı Evvel” bölümünden de alıntılar yapmıştır;

Tablo 17. Haşim Bey Mecmuası ve Tedkik-i Tahkik’de “Ondört Makam”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Tedkik-ü Tahkik</u>
“...tarif-i mezkûr üzere mevcut olan bu ondörttür ki zikrolundu: Rast, segâh, neva, nişabür, hüseyini, rehavi, buselik, suzidilara, hicaz, saba, isfahan, nihavend, irak, uşşak bunlardır. Tavzih: şimdi beyan kılınacağı vecihle bu çarde makamat-ı nagamat-ı kalileye müstemil olduğundan tezyün için biraz izafet-i nagamat-ı münasibeyi muktezidir. Pes müzeyyin de iki nev’dir: biri Lazım ve biri Gayri lazım...” (Haşim, 1864:61).	“...tarif-i mezkûr üzre bil-fiil mevcut olan bu ondörttür ki zikir olunur: rast, segâh, neva, nişabür, hüseyini, râhevî, buselik, suzidilara, hicaz, saba, isfahan, nihavend, irak, uşşak. Tavzih: şimdi beyan olunacağı üzere bu usul-i çardeh makamat, nagamat-ı kalileye müstemil olduğundan tezyün için biraz izafet-i negamat-ı münasibeyi muktezidir. Pes müzeyyin de iki nevidir; biri Lazım ve biri Gayri lazım...” (Abdülbaki Dede, 4a).

Yukarıdaki karşılaştırma incelendiğinde verilen on dört makamdan “rehavi” makamını Haşim Bey “Rehavi” ve Abdülbaki Nasır Dede “Râhevî” olarak aldığı görülür. Tura’ya göre (2006:81) Abdülbaki Nasır Dede, makamlar arasında saydığı ezgi şemasının adını “Râhevî”, bileşimler arasında saydığını ise “Rehavi” şeklinde yazmakta ve farklı tanımlar vermektedir. Haşim Bey’in bu ayrımı dikkate almadığı görülmektedir.

Tablo 18. Haşim Bey Mecmuası ve Tedkik ü Tahkik’de “Rehavi Makamı”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Tedkik-ü Tahkik</u>
	
Rehavi (Haşim, 1864:61)	Râhevî (A 8937:3b)

Tedkik ü Tahkik’in müellif ve diğer nüshalarında da (Haşim Bey dışında) “Râhevî” olarak kullanılmaktadır. Cümleler bakımından nüshalar karşılaştırıldığında, Haşim Bey’in hangi nüshadan yararlandığını söylemek güçtür. Makamlar arasındaki uyum konusunu da yine Haşim Bey, Tedkik ü Tahkik’den alıntı yapmıştır;

Tablo 19. Haşim Bey Mecmuası ve Tedkik-i Tahkik’de “Tam Uyumlu Makamlar”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Tedkik-ü Tahkik</u>
“...rast’ın suzidılara ve neva ve rehavi ve segah ve nihavend ile; ve hüseyni’nin ısfahan ve neva ve buselik ile; ve ısfahan’ın saba ve hicaz ile; neva’nın nihavend ve nişabur ile mülayemeti ekmeldir....” (Haşim, 1864:62).	“...rast’ın suzidılara ve neva ve rehavi ve segah ve nihavend ile, hüseyni’nin İsfahan ve neva ve buselik ile, ısfahan’ın saba ve hicaz ile, ve nevanın nihavend ve nişabur ile mülayemeti ekmeldir...” (Abdülbaki, 4b-5a).

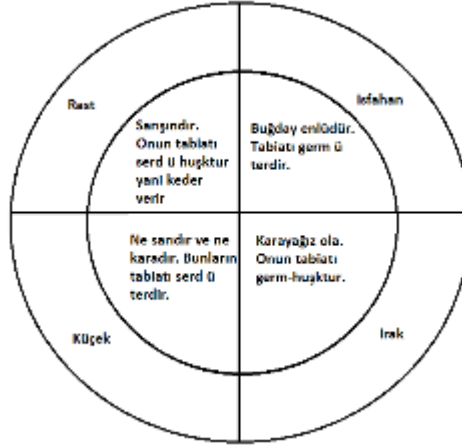
Tam uyumlu makamların açıklanmasının ardından Haşim Bey, makamların insan vücudu üzerindeki etkileri ile "makamlar ve anasır-ı erbaa [dört unsur; ateş, su, hava ve toprak]" arasındaki ilişkisini insan resimleri üzerinde daireler ile göstererek resmetmiştir. Bu resimlerin iki nüshada daha mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalar T 1856 ve Kevseri Mecmuasıdır. Aşağıdaki tabloda "Makamlar-Dört Unsur ve İnsan Üzerindeki Etkileri"nin gösterilmesi üzerine kullanılan resimler görülmektedir;

Tablo 20. Makamlar-Dört Unsur ve İnsan Üzerindeki Etkileri

Haşim Bey Mecmuası	T 1856 Nüshası	Kevseri Mecmuası
		

Resimlerin üçünün de aynı olduğu ve resimler üzerindeki "*Vücut-ı musiki insanın hazine-i aşkından bir esrardır*" cümlesinden hareketle alıntının Kevseri Mecmuasından yapıldığı söylenebilir.

Haşim Bey makamların sarışın, buğday tenli, karayağız ya da kumral (ne sarışın ne kara) insanlar için etkilerini gösteren bir daire resmetmektedir. Bu bölümde Haşim Bey, "*Farabi Edvarından istihraç olunmuştur*" diyerek Farabi'ye atıfta bulunmuştur;

Şekil 1. Haşim Bey Mecmuasında Farabi Edvarına atıf yapılan bir bölüm

Bu daire de Kevseri Mecmuasından alıntı yapılmıştır. Kevseri Mecmuasında daire için yapılan açıklama "*Bu daire Farabi Edvarından müstahreçtir. Makamatın tabiatını ve tesiratını beyan ider*" şeklinde iken Haşim Bey Mecmuasında ise "*İş bu dairede dahi makamatın tabiatını beyan eder. Farabi edvarından istihraç olunmuştur*" şeklindedir. Bu alıntı daire olarak verilmese de "Hk 131" nüshasının Kırşehri Edvarı bölümü olan birinci bölümünde de vardır. Kırşehri Edvarında "*imdi ol kişi kara yağızdır. Anun tabiatı germ huşkdur...*" şeklindedir. Fakat bu cümle Kantemir Edvarı değil, Kırşehri Edvarı bölümünde kullanılmıştır. Daire sırasına göre sağdan sola doğru "ırak, isfahan, rast, küçük" bütün bilgiler bu edvarda mevcuttur (Doğrusöz, 2012:95). Vakitlere göre tesir eden makamlar, Türk, Habeş ya da Zenci halkına tesir eden makamlar; insanlara tesir eden diğer makamlar da daireler şeklinde verilmiştir ve bu alıntılar da Kevseri Mecmuasından yapılmıştır.

Haşim Bey Mecmuasında makamların tesir ettiği saatler, yıldızlar ile ilişkilendirilerek iki cetvel halinde verilmiştir. Benzer cetvel Hk 131'de ve "ed-dürer"de de mevcuttur. Bu bölümün Mehmed Hafid Efendinin "ed-Dürer'ül muntehabat"dan ya da Hk 131'den alıntı yapıldığı düşünülse de iki nüsha arasında önemli farklılıklar vardır. Kevseri Mecmuasında ve T 1856 nüshasında bu iki cetvel mevcuttur. Kevseri Mecmuasında bu cetvelin başlığı olarak "*der beyan-ı eyyam meşahir-i nagamat ve saat name*" ve diğer cetvelde ise "*gece tesirat-ı nagamatı beyan eder*" olarak verilmiştir. Haşim Bey'in "...Ve leyl ve neharda vakt ve tesirleri dahi **sa'atname**'de beyan kılınmıştır..." cümlesi ile bu cetvele atıf yaptığı görülmektedir. Bu cetvel de başlıkları dikkate alındığında Kevseri Mecmuasını göstermektedir. Zira T 1856'da hiç bir açıklama yoktur.

Haşim Bey "*beş terkip, iki asıl makam ve bu makamların burçlar ve anasır-ı erbaa'ya nisbetleri*" hakkında bilgiler içeren bir daire daha resmetmektedir. Bu daire de Kevseri Mecmuasını göstermektedir. Bu daire ve konuya ilişkin açıklamaların Nayi Kevseri Mustafa Efendi'ye ait olduğu bilgisi, eserin bu sayfasında yer alan derkenarda "*Mucid Nayi Mustafa Kevseri Efendi*" şeklinde verilmektedir. Haşim Bey'in insanlar üzerinde tesir eden yedi makamın ismini de daire olarak resmetmektedir. Bu dairenin üzerinde ise şu açıklama vardır; "*İş bu dairede terkim kılınan makamat Hâkim Fisagoras'ın ihtiraidir [buluşudur]. Akovalı Hanımefendinin edvarından müstahrectir [alınmıştır]*" (Haşim, 1864:75). Akovalı Hanım Efendi olarak yazılan bilginin ve dairenin de Kevseri Mecmuasından alıntı yapıldığı belirlenmiştir. Fakat bilgiler karşılaştırıldığında bu bilginin "Akovalı Hanım Efendi" olmadığı "Akovalı Hatem Efendi" olduğu anlaşılmıştır. Fakat T 1856 sadece "...Hatem Efendi..." olarak yazılmış, Kevseri Mecmuasında ise "...Akovalı Hatem Efendi..." olarak yazılmıştır. Bu noktada, Haşim Bey'in de Kevseri Mecmuasından yararlandığı söylenebilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 5 Spring 2014

Şekil 2. Akovallı Hatem Efendi Edvarından yapılan Alıntı

"Hatem Efendi"nin "Akovalızade Hatem Efendi" olarak bilinen ve musiki konusunda derin bilgilere sahip, divan sahibi, şair olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Varışoğlu, 2003:204). Varışoğlu'na göre (2003:204-205) Hatem Efendi'nin divan'ındaki kasideleri, gazelleri, beyitleri ve şarkıları incelendiğinde musiki kültürünün boyutlarının ne düzeyde olduğu anlaşılır ki Hatem Efendi, güçlü bir müzik kültürüne sahiptir. Bütün bu bilgilere Kevseri Mecmuası, T 1856 ve Haşim Bey Mecmuasında atıf yapılmasına rağmen "Hatem Efendi Edvarı" ile ilgili başka hiç bir bilgiye ulaşılamamıştır. Onsekizinci yüzyıl şairi olan Akovalızade Hatem Efendi'nin bu eseri bulunduğu o yüzyıl ile ilgili önemli bir kaynağa ve bilgilere ulaşılacağı ortadadır.

2.6. Der tarif-i makamat gayri mütedavile [kullanılmayan makamların tarifleri]

Haşim Bey Mecmuasının bu bölümünde "kullanılmayan makamların tarifleri" başlığı altında, yetmiş iki kullanılmayan makam belirlemiş ve bu makamların açıklamaları yapılmıştır;

“...Makamat-ı gayri mütedavile ki yetmiş iki makamdır. Bunların şerhine şürû olunacağından ta’dâdı lazım geldiğinden tahrir olundu. Pençgah-ı zaid, mahur-ı sagir, selmek, Tahir-i sagir, nevrüz, nevrüz-u acemaşiran, uzal, hisar-ı kadim, hisarek, bestehisar, hüzzam-ı kadim, hüzzam-ı cedit, Dilara, dilküşa, sünbüle-i kadim, sünbüle nihavend, nühüft-ü kadim, düğah-ı kadim, bestenigar-ı kadim, bestenigar-ı atik, nihavend-i sagir, nihavend-i rumi, Nigar, nigarinek, zemzeme, hicaz zemzeme, ısfahan zemzeme, arazbar zemzeme, küçek zemzeme, aşiran zemzeme, rahatfeza, Şiraz, maye-i atik, aşiran maye, maveraünnehr, sebzander sebz-i kadim, sebzander-i sebz, ruy-i irak, müberka, hicaz-ı muhalif, muhalife, zengüle, Türki hicaz, mahurek, mahur-ı kebir-i kadim, ramışcan, meşkûbe gülzar, meclis-i efruz, safa, dinleşin, nazenin, canfeza, şehir-naz, şevkengiz, bezmara, naz, niyaz, ferahzar, gonca-ı rana, lale ruh, Dilruba, anberefşan, dilaviz, ruhefza, gülruh, dildar, nevrüz-u sultani, evç-i nihavendi, hicazeyn, hisar-ı kürdi bunlardır...” (Haşim, 1864:77).

Bu bölüm incelendiğinde, Abdülbaki Nasır Dede'nin “Tedkik ü Tahkik” adlı eserinin “bileşimler” konusundan alıntı yapıldığı görülür. Tedkik ü Tahkik’de yüz yirmi beş makam ele alınmıştır. Haşim Bey Mecmuasında bu makamlar her ne kadar yetmiş iki görünsede her makamın açıklaması verilmeyip bazı makamların sadece isimlerinin verilmesiyle yetinilmiştir. Örneğin,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

“Tarif-i makam-ı zemzeme” içerisinde “Hicaz zemzeme, ısfahan zemzeme, arazbar zemzeme, küçük zemzeme” bunlar dahi bu kabiledendir” şeklinde aynı grupta olduğu belirtilerek açıklamasına yer verilmemiştir.

Tablo 21. Haşim Bey Mecmuası ve Tedkik-i Tahkik’de “kullanılmayan makamlar”

<u>Haşim Bey Mecmuası</u>	<u>Tedkik-ü Tahkik</u>
<i>“Tarif-i makam-ı anbereşan: nihavend ağaze edip karargâhı olan rast perdesine geldikte acemaşiran ve ırak badehu yine acem aşiran ile yegâh karar eder. Bu terkip dahi Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Seyyid Abdürrahim Dede Efendi’nin ihtiralarıdır.</i> <i>Tarif-i makam-ı dilaviz: acem perdesini evç perdesine tahsis ile nişabur ağaze edip aşiran karar eder. Bu terkip dahi Efendi-i Müma ileyhin biraderleri Şeyh Abdülbaki Dede Efendi Hazretlerindir.” (Haşim, 1864:84).</i>	<i>Anbereşan: nihavend ağaze edip karargâhı olan rast perdesine geldikte acemaşiran ve ırak badehu yine acem aşiran ile yegâh karar eder. Bu terkip, biraderim fakir Seyyid Derviş Abdürrahim Dede’nin ihtiralarıdır.</i> <i>Dilaviz: acem perdesini evç perdesine tahsis ile nişabur ağaze edip aşiran karar eder. Bu terkip, bu fakir ve hakirdin ihtira-ı acizanesidir” (Abdübaki, 14a).</i>

Bu alıntının da Topkapı nüshası olan EH 2069’dan yapıldığı düşünülse de çok net bilgilere ulaşılamamıştır. Fakat diğer alıntılarının bu nüshadan yapıldığından hareketle Haşim Bey’in “Tedkik ü Tahkik” alıntılarını da EH 2069’dan yaptığı söylenebilir.

Kullanılmayan makamların açıklanmasından sonra Haşim Bey, Türkçe Batı müziği teorisi ile ilgili olarak ilk basılı eser olacak bölümü yazmıştır. Bu bölüm için, kullanılan terimlerin İtalyancadan alıntı olduğu göze alınırsa Donizetti Paşa’nın ilk öğretileri olduğu söylenebilir.

“...İşbu mahalle gelinceye değin terkiyat-ı gayrı mütedavilenin tarifi tamam olup, bunun zeylinde dahi alafranga makamların tariflerine şürû olunarak seyr ve hareketleri ve alafrangaca tâbiratları ve kaç makamdan ibaret olduğu beyan kılınır. Malum ola ki, alafranga da istimal olunan makamat majör ton ki asıl makam demektir. Ve ton yani çargâh demektir. Çargâh perdesinden bed edip tiz çargâh’a çıkıp yine kendi perdesinde ki çargâh karar eder. Alafrangada bu makam cümlesinin esasıdır. Yani balada zikrolunan ud ton, mesela gerek majör gerek minör tonlar kangı perdede bed ederse makabli sol tonda bir diyesiz istimal olunur. Re tonda iki diyesiz istimal olunur. La tonda üç diyesiz istimal olunur. Mi tonda dört diyesiz istimal olunur. Si tonda beş diyesiz istimal olunur. Fa diyesiz tonda altı diyesiz istimal olunur. Ud diyesiz tonda yedi diyesiz istimal olunur...” (Haşim, 1864:85).

3. Sonuç

Bu çalışmada, Haşim Bey Mecmuası edvar bölümü incelenmiş ve Haşim Bey’in bu edvar bölümünü hangi kaynaklardan yararlanarak oluşturduğunun belirlenmesine çalışılmıştır. Haşim Bey yaptığı alıntıların hemen hemen tamamı için eser ya da müellif adı belirtmemiştir. Mecmuada adı geçen müelliflerin ise alıntı yaptığı kaynaktan aktarma olduğu görülmüştür. Haşim Bey Mecmuasının edvar bölümünü oluşturan ana kaynakların Nayi Mustafa Kevseri’ye ait “Kevseri Mecmuası”, Dimitri Kantemir’e ait “Kantemiroğlu Edvarı”, Abdülbaki Nasır Dede’ye ait “Tedkik ü Tahkik” ve Mehmed Hafid Efendi’ye ait “ed-Dürer’ül Muntehabat” olduğu tespit edilmiştir. Kevseri Mecmuasından direk alıntı yapmasına karşın diğer ana kaynakları hiç görmediği bu kaynakların istinsahlarından yararlandığı görülmüştür. Kantemiroğlu Edvarı’nı hiç görmediği, alıntıları hem Kevseri Mecmuasından hem de Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan “EH 2069” numaralı eserden yaptığı belirlenmiştir. Tedkik ü Tahkik’de yer alan bilgileri de kesin olmasa da “EH

2069"dan yapmış olabileceği belirlenmiştir. "ed-Dürerü'l Müntejabat" için ise basılı kaynak olmasından ötürü elinde bir nüshasının olduğu ve bu eserden direk alıntı yaptığı söylenebilir. Araştırma sonucunda, Haşim Bey'in yararlandığı ana kaynaklar ve istinsah'lar Tablo 22 ve 23'de verilmiştir;

Tablo 22. Haşim Bey Mecmuası Edvar Bölümünün Kaynakları

Kaynak Eser	Konu Başlığı ya da Açıklama	Sayfa No	Sayfa Sayısı
Ana Kaynak Ed-Dürerü'l Müntejabat	Edvar İlmine Dair Risale/ Musikinin tarifi	19-21	3
Ana Kaynak: Kantemiroğlu Edvarı İstinsah Kevseri Mecmuası ve EH 2069	Usulün Tarifi	3-4	1
	Nühüft makamı	43	1/2
	On iki makam	44	1/2
	Perdelere göre makamlar	50	1/2
	Terkipler	50	1/2
	Uyumlu ve uyumsuz perdeler	52/53	2
	Taksim-i Külliyyat	54-56	3
	Çargâh, Neva ve Hüseyini makamı	57-58	2
Ana Kaynak: Tedkik ü Tahkik İstinsah EH 2069	Makam /On dört makam	59-62	3
	Kullanılmayan makamların tarifleri	77-85	8
Ana Kaynak: Kevseri Mecmuası	Usuller/Yeni usuller	4-18	14
	Makam ve tesirlerini gösteren üç insan resmi	63-65	3
	Makam ve tesirlerini gösteren altı daire	66-	3
	Dört cetvel (Saatname)	68-69	4
	Ney ve Tanbur resimleri	72-74	2
TOPLAM			50

Tablo 23. Haşim Bey Mecmuasında Adı belirtilen Kaynaklar

Kaynak Eser	Konu Başlığı ya da Açıklama	Sayfa No	Sayfa Sayısı
Ana Kaynak: Şerif Ebu'l Ferec el Isfahani/ Kitab-ı Egani İstinsah: Kevseri Mecmuası	Eski Edvar Kitaplarında Musiki (İmam Azam ve İmam Malik)	46-47	2
Sadi Şirazi/ Gülistan	Müberka makamı/Güreş Hikâyesi	51	1/4
Ana Kaynak: Farabi edvarı İstinsah: Kevseri Mecmuası	Daire (Makamlar ve etkileri)	66	1
Ana Kaynak: Akova Hatem Efendi Edvarı İstinsah: Kevseri Mecmuası	Daire (dört esas makam ve bu makamların burçlar ve anasır-ı erbaa'ya nisbetleri)	75	1
TOPLAM			5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

KAYNAKÇA

- ABDÜLBAKİ NASIR DEDE, Tedkik ü Tahkik. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 8937.
- BARDAKOĞLU, Duran (1980). Haşim Bey Mecmuası “Nazari Kısım” Üzerine Bir Çalışma, Musiki Mecmuası, 370, 371, 372, 373, İstanbul.
- BARDAKOĞLU, Duran (1981). Haşim Bey Mecmuası “Nazari Kısım” Üzerine Bir Çalışma, Musiki Mecmuası, 375, 380, 384, İstanbul.
- BAŞER, Fatma Adile (2013). Türk Musikisinde Abdülbaki Nasır Dede, Birinci Kitap: Abdülbaki Dede'nin hayatı ve "Tedkik u Tahkik" Metin-sadeleştirme-sözlük Tıpkıbasım, Fatih Üniversitesi Konservatuvarı Müdürlüğü Yayınları 1, İstanbul.
- COLOMBE, Casimire (2006) (Çev. Salih Ergen-Ahmet Şahin Ak), Müziğin İnsan ve Hayvanlara Etkisi, Ötüken Yayınları:667, Ankara.
- ÇALKA, Mehmet Sait (2013). “Nev'i Divanı'nda Musiki Terimleri”, TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 3/2, Spring 2008, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.294>, p. 179-193.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (29. Baskı). Aydın Kitap Evi Yayınları, Ankara.
- DOĞRUSÖZ, Nilgün (2012). 18. Yüzyıl Osmanlı/Türk Müziği Çalışmaları Musiki Risaleleri (Ankara Milli Kütüphane, 131 numaralı Yazma), Bilim Kültür ve Sanat Derneği Yayın Nu:4, İstanbul.
- EH 2069, Mecmua-i Musiki, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, no. EH 2069.
- EKİNCİ, Mehmet Uğur (2012). The Kevserî Mecmûası Unveiled: Exploring an Eighteenth-Century Collection of Ottoman Music, Journal of the Royal Asiatic Society, Series 3, 22, 2, sayfa. 199-225.
- HASAN, Muzaffer, Musikinin İnsan ve Hayvanat Üzerine Tatbiki, İstanbul, 1892.
- HAŞİM Hacı Mehmed, Mecmûa-i Kârîhâ ve Nakîşhâ ve Şarkıyât (2. Baskı), İstanbul, 1280 [1864].
- Hk 131, Risale-i Musiki, Milli Kütüphane, Ankara, no. Hk 131.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin ve diğerleri (2003). Osmanlı Musikisi Literatürü Tarihi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları Serisi:10, İstanbul, 2003.
- KANTEMİROĞLU, Dimitri, (Çev. Yalçın Tura), Kitabu İlmi'l Musiki ala vecih'l Hurufat\Musikiyi Harflarla Tespit ve İcra İlminin Kitabı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- KARATAŞ, Özgür Sadık (2014). “Klâsik Türk Müziği Eğitimi'nde Bir Saray Üniversitesi: Enderûn Mektebi”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 9/2, Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number : <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6534>, p. 869-885.
- KEVSERİ Mecmuası, Kitab-ı Musika, Mf 1994 A 4941.

- ÖZTUNA, Yılmaz (1974). Türk Musikisi Ansiklopedisi Cilt II (1. kısım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1976). Türk Musikisi Ansiklopedisi Cilt II (2. Kısım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- POPESCU-JUDETZ, Eugenia (Çev. Bülent Aksoy), Türk Musikisi Kültürünün Anlamları, Pan Yayıncılık:38, İstanbul, 2007.
- POPESCU-JUDETZ, Eugenia (Çev. Bülent Aksoy), XVIII. Yüzyıl Musiki Yazmalarından Kevseri Mecmuası Üstüne Karşılaştırmalı Bir inceleme, İstanbul, 1998.
- ŞİRAZİ, Sadi (2013) (Çev. Hicabi Kırlangıç), Gülistan (2. Baskı), Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.
- T 1856, Edvar-ı İlm-i Musiki, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no. T 1856.
- TIRIŞKAN, Ahmet Gürsel (2000). Haşim Bey'in Edvarı, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TURA, Yalçın (2006). Tedkik ü Tahkik/İnceleme ve Gerçeği Araştırma, Pan Yayıncılık: 119, İstanbul.
- USLU, Recep (2001). Mehmed Hafid Efendi ve Musiki, Pan Yayıncılık:63, İstanbul.
- VARIŞOĞLU, M. Celal (2003). Türk-İslâm Sanatlarının Felsefesi Bağlamında Müzik-Şiir Yakınlaşması ve Hâtem Divanı'nda Musiki. TÜBAR-XIV.
- YALÇIN, Gökhan (2013). "Haşim Bey Mecmuasının "Makam ve Tonalite Karşılaştırılması" Yönünden İncelenmesi", TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 8/6, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4760>, p. 753-768.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.